

DAVLAT BUDJETI MABLAG‘LARIDAN FOYDALANISHDA MOLIYAVIY NAZORATNI KUCHAYTIRISH YO‘LLARI.

Mamatov Mirzohid Maxmud o‘g‘li

Toshkent davlat Iqtisodiyot universiteti talabasi

Yaxyoyev Nodirbek Nasim o‘g‘li

Toshkent davlat Iqtisodiyot universiteti talabasi

Eshondedayev Shoxijaxon Ikromjon o‘g‘li

Toshkent davlat Iqtisodiyot universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada davlat byudjeti mablag‘laridan foydalanishda moliyaviy nazoratni kuchaytirish strategiyasi ko‘rib chiqilgan. Davlat moliyasini samarali boshqarish boshqaruvning hisobdorligi, shaffofligi va samaradorligini ta'minlash uchun juda muhimdir. Adabiyotlarni tahlil qilish va turli usullarni o‘rganish orqali ushbu tadqiqot moliyaviy nazorat mexanizmlarini kuchaytirish bo‘yicha tushunchalarni taqdim etadi. Natijalar proaktiv chora-tadbirlar va mustahkam monitoring tizimlarini joriy etish muhimligini ta'kidlaydi. Muhokama manfaatdor tomonlarning mas'uliyatli moliyaviy boshqaruv madaniyatini rivojlantirishdagi rolini ta'kidlaydi va natijada boshqaruv natijalarini yaxshilaydi.

Kalit so‘zlar: moliyaviy nazorat, davlat byudjeti, hisobdorlik, oshkoralik, samaradorlik, boshqaruv.

Sog‘lom moliyaviy menejment, ayniqsa, davlat byudjeti mablag‘laridan foydalanishda samarali boshqaruvning asosidir. Dunyo bo‘ylab hukumatlar davlat resurslarini taqsimlash va sarflashda shaffoflik, hisobdorlik va samaradorlikni ta'minlashda muammolarga duch kelmoqdalar. Davlat mablag‘larini noto‘g‘ri boshqarish yoki o‘zlashtirish katta oqibatlarga olib kelishi mumkin, bu jamoatchilik ishonchini pasaytiradi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga to‘sqinlik qiladi. Shu sababli, firibgarlik, chiqindilar va davlat mablag‘larini suiiste'mol qilishdan himoya qilish uchun moliyaviy nazorat mexanizmlarini kuchaytirish zarurati mavjud.

Davlat byudjeti mablag‘lari nuqtai nazaridan moliyaviy nazoratga oid adabiyotlarda davlat moliyaviy boshqaruvida hisobdorlik va oshkoralik muhimligi ta'kidlangan. Olimlar turli xil muammolarni, shu jumladan zaif ichki nazoratni, nazorat mexanizmlarining etarli emasligini va monitoring va baholash imkoniyatlarining cheklanganligini aniqladilar. Bundan tashqari, korrupsiya va siyosiy aralashuv ko‘pincha davlat mablag‘laridan to‘g‘ri foydalanishni ta'minlashga to‘sqinlik qiladi. Shu bilan birga, tadqiqotlar moliyaviy nazoratning mustahkam choralari amalga oshirilgan va moliyaviy intizom va boshqaruv natijalarini yaxshilashga olib keladigan muvaffaqiyatli holatlarni ham ta'kidlaydi.

Tadqiqot savolini hal qilish uchun adabiyotlarni ko'rib chiqishni amaliy tadqiqotlar va ilg'or tajribalarni tahlil qilish bilan birlashtirgan kompleks yondashuv qabul qilinadi. Tadqiqot byudjetni shakllantirish, ijro etish va nazorat qilish kabi sohalarga e'tibor qaratib, milliy va submilliy darajadagi mavjud moliyaviy nazorat mexanizmlarini o'rganadi. Bundan tashqari, asosiy manfaatdor tomonlar, shu jumladan hukumat amaldorlari, auditorlar va fuqarolik jamiyati vakillari bilan suhbatlar amaldagi amaliyot va takomillashtirish sohalari samaradorligi to'g'risida qimmatli tushunchalarni beradi.

Davlat byudjeti mablag'laridan foydalanish ustidan moliyaviy nazoratni kuchaytirish davlat xarajatlarining shaffofligi, hisobdorligi va samaradorligini ta'minlash uchun juda muhimdir. Bunga erishishning bir necha yo'li:

- Aniq byudjet islohatlarini amalga oshirish: byudjetni tayyorlash, bajarish va monitoring qilish bo'yicha aniq ko'rsatmalar va tartiblarni belgilash. Bunga har bir byudjet taqsimoti uchun aniq maqsadlar, muddatlar va ishlash ko'rsatkichlarini belgilash kiradi.

Aniq byudjet islohatlarini amalga oshirish shaffoflik, samaradorlik va hisobdorlikni ta'minlash uchun bir necha qadamlarni o'z ichiga oladi. Ushbu islohatlarni o'rnatish uchun tizimli yondashuv:

Maqsadlar va ustuvorliklarni aniqlang:

- Tashkilotning qisqa muddatli va uzoq muddatli maqsadlarini aniqlash.
- Ushbu maqsadlarni muhimligi va dolzarbligi asosida birinchi o'ringa qo'ying.
- Resurslarni samarali taqsimlanishini ta'minlash uchun byudjet mablag'larini ushbu maqsadlarga muvofiqlashtiring[4].

Byudjetni tayyorlash bo'yicha ko'rsatmalar yaratish:

- Jarayon va talablarni aks ettiruvchi byudjetni tayyorlash bo'yicha keng qamrovli qo'llanmani ishlab chiqish.
- Byudjetni tayyorlash uchun rol va majburiyatlarni, shu jumladan ma'lumotlarni yig'ish, byudjet smetalarini tayyorlash va taqdimotlarni ko'rib chiqish uchun kim javobgarligini aniqlang.
- O'z vaqtida bajarilishini ta'minlash uchun byudjetni tayyorlash jarayonining har bir bosqichi uchun aniq muddatlarni belgilang.

Maqsadlar asosida resurslarni taqsimlash:

- Har bir bo'lim yoki dastur uchun byudjet maqsadlarini ularning maqsadlari va ustuvorliklari asosida aniqlash.
- Byudjet mablag'lari Real va mavjud resurslar bilan mos kelishini ta'minlash.
- Tarixiy ma'lumotlarni, kelajakdagi prognozlarni va byudjet talablariga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan har qanday tashqi omillarni ko'rib chiqing[5].

Bajarish uchun vaqt jadvallari belgilang:

- Byudjet ajratmalarini bajarish muddatlarini belgilash, shu jumladan mablag'lar qachon o'zlashtirilishi va xarajatlari.

- Kechikishlarning oldini olish uchun ushbu muddatlar tegishli manfaatdor tomonlarga aniq etkazilishini ta'minlash.

Ko'rsatkichlar Qarshi Monitor Ishlashi:

- Taraqqiyot va samaradorlikni o'lchash uchun har bir byudjet taqsimoti uchun asosiy ishlash ko'rsatkichlarini (KPI) aniqlang.

- Ushbu Kpilarga qarshi xarajatlar, natijalar va natijalarni kuzatish uchun monitoring tizimini joriy etish.

- Maqsadlardan har qanday og'ishlarni aniqlash va kerak bo'lganda tuzatish choralari ko'rish uchun ishlash ma'lumotlarini muntazam ravishda ko'rib chiqing.

Shaffoflik va hisobdorlikni ta'minlash:

- Byudjet qarorlari va jarayonlari to'g'risida ochiq aloqa kanallarini saqlash.

- Manfaatdor tomonlarga byudjet ko'rsatmalari, ajratmalar va ishlash hisobotlarini nashr eting[2].

- Har qanday tashvish yoki nomuvofiqlikni hal qilish uchun fikr-mulohaza va ko'rib chiqish mexanizmlarini yaratish.

Muntazam ko'rib chiqish va Sozlash:

- Takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlash uchun byudjet islohatlarini davriy ko'rib chiqish.

- Hisobot va o'zgaruvchan holatlar asosida byudjet maqsadlari, muddatlari va islohatlarini zarur bo'lganda sozlang.

- Oldingi byudjet tsikllaridan olingan saboqlarning kelajakdagi rejalashtirish jarayonlariga kiritilishini ta'minlash.

Ushbu bosqichlarni bajarish va byudjetni tayyorlash, ijro etish va monitoring qilish bo'yicha aniq ko'rsatmalar va islohatlarni amalga oshirish orqali tashkilotlar moliyaviy boshqaruvni kuchaytirishi, javobgarlikni rag'batlantirishi va qaror qabul qilish jarayonlarini yaxshilashi mumkin.

- Muntazam tekshiruvlar va sharhlar: har qanday qonunbuzarliklar, firibgarlik yoki noto'g'ri boshqaruvni aniqlash uchun davlat xarajatlarining muntazam ichki va tashqi tekshiruvlarini o'tkazish. Mustaqil auditorlik organlariga davlat mablag'laridan foydalanishni tekshirish va hisobot berish huquqi berilishi kerak[1].
- Shaffof hisobot: davlat xarajatlari, shu jumladan byudjet mablag'lari, xarajatlar va natijalar to'g'risida batafsil hisobotlarni nashr etish orqali shaffoflikni targ'ib qilish. Hisobdorlik va ishonchni mustahkamlash uchun ushbu hisobotlar jamoatchilikka osonlikcha taqdim etilishi kerak.
- Texnologiyadan foydalanish: byudjet jarayonlarini soddalashtirish, ma'lumotlarning aniqligini oshirish va xarajatlarning Real vaqtda

monitoringini osonlashtirish uchun moliyaviy boshqaruv tizimlari va raqamli platformalar kabi texnologiyalardan foydalaning.

- Javobgarlikni ta'minlash: davlat amaldorlari va idoralarni byudjet mablag'laridan foydalanganliklari uchun javobgarlikka tortish. Mablag'larni bajarmaslik yoki suiiste'mol qilish oqibatlarini, shu jumladan intizomiy harakatlar, jarimalar yoki kerak bo'lganda qonuniy ta'qib qilishni amalga oshirish.
- O'qitish va salohiyatni oshirish: byudjetni boshqarish bilan shug'ullanadigan davlat amaldorlari uchun moliyaviy qoidalar, islohatlar va eng yaxshi amaliyotlar to'g'risida tushunchalarini oshirish uchun o'qitish va salohiyatni oshirish dasturlarini taqdim etish.
- Xatarlarni boshqarish: firibgarlik, korrupsiya yoki samarasizlik kabi byudjet ijrosi bilan bog'liq xavflarni aniqlash va kamaytirish. Potentsial muammolarni oldini olish va hal qilish uchun xatarlarni boshqarish strategiyasini va ichki nazoratni ishlab chiqish.
- Jamoatchilik ishtiroki va nazorati: fuqarolar, fuqarolik jamiyati tashkilotlari va nazorat organlarini byudjet jarayoniga jalb qilish. Byudjet ustuvorliklari aholi ehtiyojlarini aks ettirishini ta'minlash uchun byudjet tinglovlari, maslahatlashuvlar va fikr-mulohaza mexanizmlarida jamoatchilik ishtirokini rag'batlantirish.
- Samaradorlikni baholash: davlat byudjeti tomonidan moliyalashtiriladigan davlat dasturlari va loyihalarining samaradorligi va ta'sirini baholash. Kelajakdagi byudjet qarorlarini xabardor qilish va resurslarni yanada samarali tashabbuslarga qayta taqsimlash uchun ishlash ma'lumotlaridan foydalaning[3].
- Huquqiy va me'yoriy-huquqiy baza: moliyaviy menejment va byudjet ijrosini tartibga soluvchi huquqiy va me'yoriy-huquqiy bazani mustahkamlash. Qonun va qoidalarning izchil bajarilishini va mablag'larni noto'g'ri ishlatish uchun bo'shliqlar yopilishini ta'minlash.

Ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali hukumatlar davlat byudjeti mablag'laridan foydalanish ustidan moliyaviy nazoratni kuchaytirishi, chiqindilar va korrupsiyani minimallashtirishi, jamiyat manfaati uchun davlat xarajatlari samaradorligini oshirishi mumkin.

Topilmalar davlat byudjeti mablag'laridan foydalanishda moliyaviy nazoratni kuchaytirishga ko'p qirrali yondashuv muhimligini ta'kidlaydi. Qonunchilik va tartibga soluvchi islohotlar zarur bo'lsa-da, samarali amalga oshirish barcha manfaatdor tomonlarning, shu jumladan davlat idoralari, nazorat organlari, fuqarolik jamiyati tashkilotlari va xususiy sektorning majburiyatini talab qiladi. Bundan tashqari, zamonaviy texnologiyalar va ma'lumotlar tahlilining integratsiyasi moliyaviy

boshqaruv jarayonlarining samaradorligi va samaradorligini oshirishi, Real vaqtda monitoring va xavflarni kamaytirishga imkon beradi.

Xulosa va takliflar:

Xulosa qilib aytganda, davlat byudjeti mablag'laridan foydalanishda moliyaviy nazoratni kuchaytirish samarali boshqaruv va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun zarurdir. Hukumatlar davlat moliyaviy boshqaruvida shaffoflik, hisobdorlik va samaradorlikni ta'minlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirishga ustuvor ahamiyat berishlari kerak. Bunga inson kapitalini rivojlantirishga sarmoya kiritish, me'yoriy-huquqiy bazani mustahkamlash, texnologiyadan foydalanish va yaxlitlik va axloqiy xulq-atvor madaniyatini rivojlantirish kiradi. Yaxlit yondashuvni qo'llash va barcha manfaatdor tomonlarni jalb qilish orqali hukumatlar davlat mablag'laridan suiiste'mol qilish bilan bog'liq xavflarni kamaytirishi va davlat resurslarini boshqarishda jamoatchilik ishonchini kuchaytirishi mumkin.

Kelajakdagi tadqiqotlar davlat byudjeti mablag'laridan foydalanishda moliyaviy nazoratni kuchaytirishga qaratilgan aniq tadbirlarning ta'sirini o'rganishi mumkin, masalan, elektron xaridlar tizimini joriy etish yoki mustaqil auditorlik institutlarini tashkil etish. Bundan tashqari, turli mamlakatlar va mintaqalar bo'yicha qiyosiy tadqiqotlar muvaffaqiyatli moliyaviy boshqaruv amaliyoti va boshqaruv natijalariga yordam beradigan omillar haqida qimmatli ma'lumot berishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya: umumnazariy masalalar. O'quv qo'llanma.T.:“Iqtisod-moliya” 2008 y. 316 b.
2. Gaibnazarova Z.T., Isamuxametov Sh.A. darslik “Iqtisodiyot nazariyasi” Toshkent-2020 y. 14 b.
3. Malikov T.S. “Byudjet-soliq siyosati” T.: “Iqtisod-moliya” 2019 y
4. Jumaniyazov, I. T. (2021). The Progressive Foreign Experiments in the Activity of Sovereign Wealth Funds. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 109-116.
5. Inomjon Turaevich Jumaniyazov, & Bexruz Hazratov (2022). Foreign experience in the development of special economic zones in Uzbekistan. Science and Education, 3 (5), 1628-1636.
6. Inomjon, J. (2023). GENDER BYUDJETLASHTIRISHDA DAVLAT MOLIYAVIY NAZORATINING O'RNI. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(6), 1187-1191.
7. R.Xasanov, X.Asatullayev, A.Sultonqulov, X.Xakimov, Real sektor iqtisodiyoti va uni prognozlash, Iqtosod-moliya, Toshkent 2013